

Q. D. B. P.
COMMENTARIOLUS THEOLOGICUS
AD VERBA CHRISTI

COMPELLE
AD INTRANDUM,
SIVE

DE TOLERANDIS
VEL NON TOLERANDIS
IN RELIGIONE DISSENTI-
ENTIBUS, 4° Theol 2896
QUEM,

P R Æ S I D E

CHRISTOPH. MATTHÆO PFAFFIO,
S. THEOL. DOCT. ET PROF. PRIMARIO, CANCELLARIO
TUBINGENSI, ABBATE LAUREACENSI,

AD DIEM XXI. MARTII

D E F E N D E T

M. WOLFG. LUDOV. LIESCHING, Gœppinga-
Augustanus.

S. MINISTERII CANDIDATUS & SERENISS. STIPENDIARIUS
IN DUCALI STIPENDIO THEOLOGICO.

TURINGÆ, TYPIS ROEBELIANIS,
A. 1732.

Q. D. B. P.
SACRI ROMANI IMPERII
LIBERÆ ATQUE FLORENTISSIMÆ
REIPUBLICÆ AUGUSTANÆ
PROCERIBUS ET PATRIÆ
PATRIBUS
INCLYTIS,

A. C.
VIRIS
PER - ILLUSTRIS,
GENEROSIS, MAGNIFICIS, MAXIME STRENUIS, PRUDENTISSIMIS, CONSULTISSIMIS, EXCELLENTISSIMIS, NOBILISSIMIS, AMPLISSIMISQUE

DN. DN. DN. DN.
S. CÆS. MAJESTATIS CONSILIARIO ACTUALI
ET URBIS PRÆFECTO, DUUMVIRO
SENATUS SECRETIORIS,
SEPTEMVIRIS,
CONSULIBUS,
SENATORIBUS.

VIRIS PIETATE, AUCTORITATE, PRUDENTIA
AC DEXTERITATE SPECTATISSIMIS,
DOMINIS SUIIS GRATIOSIS AC
PATRONIS MAXIMIS

omni observantiæ cultu, omnique animi devota submissiōe
æternum venerandis, suspiciendisque.

V I R I S

PARITER

SUMME AC PLURIMUM REVERENDIS, AMPLISSIMIS,
DIGNISSIMIS, atq. DOCTISSIMIS

MINISTERII IN PATRIA EVANGELICI

DN. DN. DN.
SENIORIBUS,
PASTORIBUS,
DIACONISQUE

AD UNUM OMNIBUS

VIRIS GRAVISSIMIS, VIGILANTISSIMIS, MERITISSIMIS

DOMINIS SUIS AC PATRONIS

pia mente, submissaque animi devotione
per omnem vitam decentissime prosequendis,

DISSERTATIONIS HUIUS THEOLOGICÆ

humillima Dedicatione gratum animum testari,

eademque opera quidquid salutis

NOMINA ista atque MUNERA postulant

divinitus ardentissime apprecari

TANTIS denique VIRIS omnibus

se suaque studia

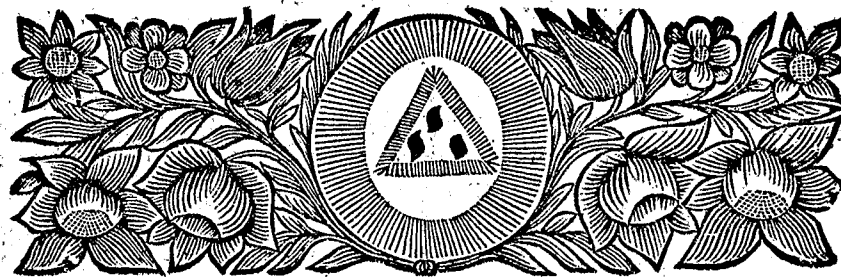
demississimo animo devote commendare

volsit, debuit

VENERANDORUM ISTORUM NOMINUM

devotissimus Cultor

M. WOLF. LUDOV. LIESCHING, RESPONDENS.

LUC. XIV. 23.

ΑΝΑΓΚΑΣΘΝ ΕΙΣΕΛΘΕΙΝ.

COMPELLE AD INTRANDUM.

§. I.

Nvtraverat Christum die Sabbathi ad convivium ex
Pharisæis primicerius. Noluic interesse Salvator si-
ne multo ædificationis sale adperso. Primùm ita-
que sanavit paralyticum, defenso hoc adversus Pha-
risæos charitatis opere die Sabbati patrato. Dis-
seruit deinceps, cùm videret convivas de primò
loco certantes, de humilitate, mox de vocandis ad
convivia etiam egenis & miseris, & de anhelando maximè cœlesti con-
vivio, tandemque parabolam enarravit de cœnâ à Viro quodam summo
paratâ, qui per servum complures invitaverit, queis ob varias causas
venire nolentibus, iratus ille eundem miserit in vias publicas cùm latio-
res tùm angustiores, ad vocandos mendicos & debiles & claudos &
cæcos & certo certius adducendos, imò *compellendos*, ut *intrent*, ἐνέλ-
θουσιν εἰς τὴν οἶκον, *compelle ad intrandum*, ut *impleatur*, ita Paterfamiliâs
ad servum, *domus mea*, adjecto epiphonemate, neminem ex iis, qui pri-
mùm invitati essent nec comparuerint, cœnam paratam gustaturum. *Vir*
iste sive *Paterfamiliâs* Deus est, *cœna* ista *magna* bona gratiæ, *servus*
Christus cum Apostolis, *domus* Ecclesia, invitatio est prædicatio Evange-
lii, primùm vocati & invitationi haud parentes Judæi vel quivis etiam
increduli, secundùm vocati gentes fidelesque, qui vocationi parent,
minæ

minæ adjectæ reprobationem Judæorum & judicium in incredulos quosvis inferunt. Facilia hæc omnia sunt, & ferè parallela parabolæ, quæ exstat Matth. XXII. 1. sqq. à nostrâ licet diversæ. (a) Jam verò ex hoc parabolæ contextu ad oculum patet, verbum ἀναγκάζειν, compellere invitationem emphaticè & instantissimè faciendam, sine ullâ tamen vi externâ aut coactione faciendam innuere. Non urgebimus, neminem ad convivium cogi, nec tantam quoque convivarum multitudinem cogere potuisse servum unum, cùm parabola hæc sit, quæ non opus est, ut cum eo, quod significat, in omnibus conveniat tam exactè. Sufficit, servi nomine hic significari (neque enim ullâ cum probabilitatis specie dici potest, Magistratum politicum hîc innui) Christum & Apostolos, quos constat, prædicationi suæ nullam vim externam vel carnalia arma junxisse. Sic & verbum ἀναγκάζειν aliàs persuasionem emphaticam indigitat, Matth. XIV. 22. Marc. VI. 45. 2. Cor. XII. 11. Gal. II. 3. 14. VI. 12. Uti & καταβιάζειν Luc. XXIV. 29, & παραβιάζεσθαι Act. XVI. 15. Addere possemus & Autores profanos, qui coactionis vocem hoc sensu adhibent. Ast in re planâ non opus est, prolixâ hîc operâ defungi. Conferantur Autores infra citati. (b)

§. 2.

Mirum itaque videri possit, esse, qui ex hoc loco arguant, cogen- dos ad religionem hæreticos esse. Inter veteres hoc argumentum urfit maximè Augustinus in epistolis ad Vincentium, Bonifacium & Donatum. (c) Ita sanè ad Bonifacium ille: *Ipse Dominus ad magnam conam suam prius adduci jubet convivas, postea cogi. Et paulò post: Quapropter, si potestate, quam per religionem ac fidem Regum, tempore, quo debuit, divino munere accepit Ecclesia, hi, qui inveniuntur in viis & in sepibus, id est, in hæresibus & schismatibus, coguntur intrare, non, quia coguntur, reprehendant, sed, quò cogantur, attendant.* Ita & Thomas Aquinas de apostatis & hæreticis, allegato hoc loco: (d) *Et tales sunt etiam corporaliter compellendi, ut impleant, quod promiserunt, & teneant, quod semel susceperunt.*

(a) Id quod paucis probatum dedit cl. Rufius in harmoniâ Evangelicâ T. 2. p. 723.

(b) Grotius maximè ad h. l. Dietericus in illustramento N. T. Vol. I. f. 92. Elsnerus in observ. sacris in N. T. T. I. p. 244. 245. Schvvarzius ad Olcari- um de Stylo N. T. p. 169. & Heumannus in Pœcile T. I. L. I. n. 10. p. 85. 86.

(c) n. 48. 50. 204.

(d) 2. 2. qu. 10. art. 8.

perunt. Ita & Doctores Pontificii passim. (e) Sed straminea est, quæ hinc deducitur, probatio. Non urgebimus, de infidelibus hîc, non de hæreticis sermonem esse. Sed id repetimus saltem, de spiritali & divinâ πειθαρχίᾳ, quæ Evangelio prædicato competit, hîc sermonem esse. 1. Cor. II. 4. 1. Cor. IV. 12. 1. Thess. I. 5. egregiè verba sic interpre- tante Theophylacto. Etsi enim ex Matth. XXII. 6. 7. ubi parabola non quidem eadem sed parallela habetur, sequi videatur, puniendos morte hæreticos esse, argumentum tamen retorqueri potius in dissentientes po- test. Eos perdet & exstinguet judiciis suis, extremo maximè, Deus, qui contra servos suos in re religionis cum violentiâ fuerint grassati, uti Ju- dæos in Christum & Apostolos sævientes idem puniit. Ast, quod jam ante monuimus, nec de Magistratu politico, sed de Deo, supremo Ju- dice, hîc sermo est. Vide & heic Autores infra citatos (f).

§. 3.

Confirmant hanc interpretationem nostram argumenta præstantissima, queis conficitur, non cogi per Magistratum politicum ad religionem am- plectendam dissentientes posse nec debere. Non prius. Jam enim in- tellectus ad mutandam sententiam rationibus quidem persuaderi sed vi cogi non potest. Non posterius. Jam enim 1. Magistratui politico, ut tali, cura saltem salutis subditorum civilis incumbit, (g) cui si, prout par est, Magistratus Christianus, ut Christianus, jungat curam veræ religio- nis illis instillandæ, per legitima media, quæ ratio & revelatio tradunt, opus est, ut id agat. Tale autem medium non est 2. vis externa, quæ nonnisi hypocritas efficere & superstitionem mentibus instillare, non ve- ritatem

A 2

ritatem

(e) Sufficiat hîc allegasse duas Augustini epistolas ad Vincentium & Bonifaci- um auctoritate Archiepiscopi Parisiensis ad defendendas Reformatorum tunc à Galliis pulforum persecutiones in linguam Gallicam translata editasque Parisiis A. 1685. 12. sub titulo: *Conformité de la conduite de l'Eglise de France pour ramener les Protestans avec celle de l'Eglise d'Afrique pour ramener les Donatistes à la foi Catholique.* Autores huc spectantes, qui diversitatem cau- sæ Donatistarum & Protestantium ostenderunt, laudavimus in introd. in hist. Theol. lit. P. 2. p. 71. ubi & notavimus Poirerum, Augustinum, quod mi- reris, hîc defendentem, sed à Clerico refutatum.

(f) Turretinum in instit. Theol. elemt. P. 3. p. 362. & Heideggerum T. 3. diss. fel. 18. §. 40. sqq. p. 754. sqq.

(g) Egregiè hoc ostenderunt Pufendorfius de habitu relig. Christ. ad vitam ci- vilem §. 5. sqq. Thomafius im Fürsten-Recht p. 26. seqq. Lockius, Noodr, Seizius, alii.

ritatem apta est, nec 3. supplicia, quæ si puniuntur dissidentes, iudicio persecutorum exitio traduntur æterno, tantum abest, ut convertantur, qui tamen coactionis debebat esse finis. Accedit 4. quod non licet, vi adigere dissidentes, ut contra conscientiam sive rectam, sive erroneam religionem amplectantur, cum & peccet, qui contra conscientiam erroneam agit, huiusque peccati reatus sic & in persecutorem redundet. Jam & 5. si Magistratui jus competit, alienos à religione, quam veram iste putat, vi & suppliciis ad eandem cogere, justificarentur sic persecutiones Pharaonis, Nabuchodonosoris, Antiochi in Judæos, Gentilium & Mahumedanorum in Christianos, justificaretur sic propagatio religionis suæ ab his per vim & arma facta, imò propagationi Christianismi impedimentum injiceretur haud superabile, totusque mundus in tot religiones scissus in mutua opus esset, ut læviret viscera. Multo minus verò 6. vi in dissidentes sic grassari licet, quæ religionis exercitium per edicta & pacta fuit concessum, quæ sanè contra fidem datam violare est nefas. Nec patitur 7. vim hanc genius Christianismi. Non coactam enim sed liberam religionem Deus poscit & amat. Pl. CX. 3. Carnalia ista arma respuit Novi Testamenti genius. Jes. II. 4. XI. 6. sqq. Et noluit sanè 8. Christus, ut servi sui, quales & Magistratus politicos esse decet, Evangelium armis & vi propagarent. Vide Matth. XXVI. 52. 53. Luc. IX. 54. sqq. Joh. XVIII. 36. Noluit & ut eradicentur Zizania, utpote die extremo à supremo Iudice demùm evellenda, qui hoc iudicium sibi reservaverit Matth. XIII. 28. sqq. (b) Sic & Paulus non nisi ad arma spiritualia provocat 2. Cor. X. 4. 5. causamque allegat, cur Deus hæreses toleret 1. Cor. XI. 19. nec de vitâ tollendos sed devitandos saltem ait hæreticos Rom. XVI. 17. 1. Tim. VI. 5. 2. Tim. II. 24. Tit. III. 10. ne turbandas esse sed per mansuetudinem in viam revocandas conscientias Rom. XIV. 1. XV. 1. Gal. VI. 1. Sic & Petrus omne dominium in populum respuit 1. Pet. V. 2. 3. & Paulus 2. Cor. I. 24. Hinc 9. genius persecutionis genius Antichristi est. Danj. VIII. 24. Joh. XVI. 2. 3. Apoc. XI. 7. sqq. XII. 11. sqq. XIII. 7. sqq. XVII. 6. Exprimimus ita 10. sententiam primitivæ

(b) Per Zizania non vitia sed hæreses designatur, opponuntur enim semini bono, quod est verbum Dei. Vide Thummam in tr. de hæreticis non occidendis sed coercendis, ubi p. 9. sqq. locum hunc contra Bellarminum vindicat. & Heideggerum l. c. §. 24. sqq. p. 739. sqq.

mitivæ Ecclesiæ, sententiam Patrum antiquissimorum, qui uno ore persecutiones & vini in causâ religionis sunt abominati. (i)

§. 4.

Peroratâ sic causa nostra & adversariorum argumenta ut proponantur, par est. Causantur illi 1. officium hoc esse Magistratûs Christiani, defendere Ecclesiam, veramque religionem, eandemque propagare, hæreses prostrernere quovis modo, & si aliter fieri haud possit, vi & suppliciis. Omne malum à Magistratu puniendum esse Rom. XIII. 3. 4. at maximum malum esse hæresin, quæ & 2. ipsam civitatem suâ natura turbet. Nec tamen 3. supplicia irroganda, nisi blasphemis, pacis publicæ turbatoribus, seductoribus iisque incorrigibilibus, idque 4. saltem in aliorum exemplum, ut discant sapere. In genere 5. vim non adhibendam, nisi, ut saltem ex erroris veterno suscitentur hæretici, adhibendam saltem ad media conversionis, non ad conversionem immediatè, jungendam enim 6. instructionem esse errantium, cui si resistent hi, dignissimam poenâ esse illorum pertinaciam, voluntarium vitium. Nec 7. reprehendi posse hanc Magistratûs politici vigilantiam, ad quam vi conscientia, sive rectæ, sive erroneæ sit obligatus, maximè cum 8. charitas hæreticis debita illam postulet. Sic enim ad sanam illos revocari mentem, uti ægrotus vi compelli ad medicinam sumendam possit, uti phreneticus ligari, ne præceps cadat, uti vi è domo lapsui proximâ extrahi, qui nolit exire. Abscindendam scilicet 9. esse partem corruptam, ne sincera trahatur & gangræna hæreseos serpat. 1. Cor. V. 6. 2. Tim. II. 17. Docere & 10. experientiam, multos vi primùm adactos resipuisse ex hæresi. Nec tamen 11. si vis injecta effectum optatum haud semper sortiatur, quicquam hoc valere, cum medicinæ, etiam si haud semper sanet, tamen suus maneat honos, si aliquando sanet. Addunt tamen 12. nullam vim adhibendam nisi in iustâ causâ, ab Orthodoxis contra hæreticos, sic peccari non posse, sic hæresin saltem, sic præjudicia prava debellari. Id quod 13. beneficium sit summum, quod errantibus possit contingere. Baculo & virgâ reducendas errantes oves, corrigendos servos immorigeros, filium inobedientem. Si hæc 14. disciplina haud adhibeatur, con-

A 3

firmari

(i) Vide saltem Heideggerum l. c. diff. 19. de conversione violentâ errantium, & Fabricium in notitiâ propagatorum Christianorum sacrorum c. 26. p. 497. sqq. ubi Ethnicorum, Christianorum, Judæorum & Mahumedanorum testimonia contra persecutiones in religione refert.

firmari in errore hæreticos, id quod nefas sit. Imò 15. graviore & severeiore poenâ dignissimos esse, quos Christus ipse & Paulus latrones, fures, lupos Matth. VII. 15. Joh. X. 1. Act. XX. 29. appelliter. Hi si supplicio afficiendi sint, cum vitam saltem naturalem & bona hujus viræ rapiant, multò digniores isto esse, qui vitam & bona spiritualia & æterna rapiant, qui 16. veram Ecclesiam, Christi sponsam blasphemant & prostituunt, Christumque ipsum in illâ, quantum in se est, persequantur. Nimum & 17. probare argumenta pro tolerantia adducta. Ita enim portam aperiri Atheismo, Deismo, Socinianismo, sectis omnibus Christianismum vastantibus. Nec conscientia hæreticorum 18. vim inferri, erroneam illam esse ex errore & quidem valdè vincibili, ex præjudiciis falsis à pertinaciâ saltem voluntatis oriundis, quæ rationes & argumenta cum non admittat, vi sit corrigenda & poenis. Jam & cum 19. excommunicationem hæreticorum nemo non putet legitimam esse, mirum esse, quod irrogatio poenarum corporalium credatur illegitima, quæ longè sint mitior excommunicatione, utpote à regno cælorum excludente. Accedere 20. & hoc, quod in ipsâ reformatione visi sint Protestantes & contra Anti-Trinitarios & Anabaptistas vi & suppliciis egerint. Jam & poenas & supplicia hæreticis infligenda justificare 21. divinas leges de occidendis falsis Prophetis ad idololatriam seducentibus Deut. XIII. 5. XVIII. 20. Zach. XIII. 3. de apostatis ad idololatriam deficientibus Ex. XXII. 20. Deut. XIII. 13. seqq. XVII. 2. seqq. & imperium sacerdotis protervè spernentibus Deut. XVII. 12. de excidendis item ob infidelitatem & idololatriam Cananæis Deut. VII. 25, quæ leges in N. T. nullibi legantur abrogatæ. Et has quoque leges 22. sanctè observasse Moysen Exod. XXXII. 27. Josuam, excindendo Cananæos, Eliam, occidendo Sacerdotes Baaliticos 1. Reg. XVIII. 40. Asam 2. Paral. XV. 13. Jehu 2. Reg. X. Jojadam 2. Reg. XI. 18. Josiam 2. Reg. XXIII. 20. imò & ipsum Nabuchodonosorem Danj III. 29. & Artaxastam Esr. VII. 26. Nec 23. obijci posse Christi & Apostolorum exemplum, nullâ Magistratûs utpote tum nondum ad Christianismum conversi vi in Evangelio propagando agentium. Imò 24. Christum vim adhibuisse, flagello enim illum expulisse negotiatores è templo Joh. II. 16. & jussisse, ut compellantur ad Ecclesiam hæretici Luc. XIV. 23. Ita & 25. Petrum Ananiam & Sapphiram occidisse Act. V. 5. 10. ita Paulum Act. XIII. 8. seqq. Elymam magum cecitate percussisse, & diabolo tradidisse incestuosum Corinthium 1. Cor. V. 1. seqq. itemque Hymenæum & Alexandrum 1. Tim. I. 20. paratumque semper

semper fuisse ad ultionem adversus immorigeros 2. Cor. X. 6. & optasse excidium hæreticorum Gal. V. 12. 1. Cor. V. 13. Neque enim hos 26. esse tolerandos Apoc. II. 2. 14. 20 indignos quippe & civili honore 2. Joh. 10. Unde nec 27. pacta fidemque illis de libero religionis exercitio datam servandam esse, utpote ipso facta nulla, quia illicita, cur enim derur vel servetur iis fides, qui fidem DEO datam violant? Cur promittitur falsæ religionis libertas in despectum veræ & ipsius Dei? Jam & 28. vim contra infideles & hæreticos justificare exempla Imperatorum & Regum Christianorum, qui gentilismo destructo armis religionem Christianam propagaverint, aliâs haud ita dilatandam. Evolvendas saltem 29. esse leges Constantini M. aliorumque Imperatorum contra hæreticos latas. (k) Ita contra Arianos, Nestorianos, Eutychianos, uri & Donatistas vi olim fuisse actum, id quod adprobaverit 30. Augustinus. Nec difficile esse, totam Patrum Pontificumque etiam Romanorum phalangem producere, qui poenis contra hæreticos agendum esse statuerint. (l) Unde nec duiores elenchi verbales contra hæreticos illiciti sint, utpote quos & Christus & Apostoli strinxerint.

§. 5.

Haud difficile fuerit, ista omnia in compendio diluere. Et 1. quidem Magistratus officium est, mala civilia poenis civilibus tollere, non Ecclesiastica. Pronunciavit ista Paulus, eo tempore, cum Magistratus esset infidelis. 2. Hæreticos in Deum, non sanè in sententias, quas haud revelatas falsasque esse putant, blasphemos & pacem publicam turbantes civiliterque peccantes absit ut defendamus. Multentur poenâ civili pro ratione delicti civilis, non verò propter hæresin. Coërceantur, si migrent limites. Neque enim 3. vel hæresis vel dissensus in religione per se rempublicam turbat, si modò consensus sit in obedientiâ Magistratui præstandâ servandisque legibus civilibus. Exemplo sit Belgium fœderatum, ubi tot sectarum multitudo florentem rempublicam reddit. Nec 4. apta sunt supplicia vel poenæ ad errores intellectûs emendandos sed benè ad compescenda & eradicanda delicta. Et probandum prius est, poenas hæc legitimas esse. Sola itaque 5. instructio eaque libera, haud coacta hîc locum habet. Quæ si non successerit, nequit adjungi coactio, quæ nullum

(k) Vide Thomassini traité dogmatique & historique des edits & des autres moyens, spirituels & temporels, dont on s'est servi dans tous les tems pour établir & pour maintenir l'unité de l'Eglise Catholique, à Paris 1686. 8.
(l) Vide saltem Bellarminum de laicis L. 3. c. 21.

nullum instructioni superpondium adjicit sed omnem potius illi virtutem & auctoritatem adimit. Jam & coactio ad media odiosa potius hæc reddit & fructu suo privat, irritatque potius animos, atque in se illegitima est, cum in constitutione civitatis libertatem religionis sibi reservaverint cives, & Magistratui, ut tali, tale quid non competat. Ita & pertinacia illa demum culpabilis est, ubi rationibus resistit intellectus persuasus & convictus. Nec si & sit culpabilis in religione, Magistratus est, illam punire. Nec 6. conscientia Magistratus erronea factum excusat pravam. Juris & ignorantia & error hic est in re non indifferenti sed illegitimâ, quo actus Magistratus in dissentientes in religione sævit & error quidem tum rationi tum revelationi, ut ostendimus, adversus, facile itaque vincibilis, imò vincendus. Ubi quidem peccat Magistratus, si contra conscientiam hic agit, peccat tamen multò magis, si secundum eam agat, quæ heic utpote erronea, & melius informanda non obligat absolute sed saltem hypotheticè. Quis dicet, excusari factum Regicidæ ex conscientia erroneâ agentis? (m) Nec Magistratui quoque utpote heic tam facile fallibili neque ad religionem sed saltem ad pacem publicam, curandam constituto, ut tali jus competit decidendi de hæresi, multò minùs illam puniendi, aut hæreticos & infideles ubicunque locorum vi excidendi. Si enim

(m) Patet hinc, nos non existimare, eadem esse jura conscientia erroneæ, quæ rectæ. Malè ita Bælius. Vid. ipsius Commentaire philosophique sur ces paroles de Jesus-Christ, contrain-les d'entrer T. 2. Chap. 8. sqq. Pensées diverses écrites à un Docteur de Sorbonne à l'occasion de la Comète de 1680. T. 2. addit. Ch. 5. p. 590. sqq. itemque nouvelles lettres au sujet de la Critique de l'histoire du Calvinisme du P. Maimbourg T. 1. lettre 9. p. 244. sqq. Eest enim dentur casus, ubi magis peccat, qui contra conscientiam erroneam bonam in se actionem patrat, quàm qui secundum conscientiam erroneam malam, dantur tamen & alii, ubi obtinet contrarium. Respici heic velim mox ad fontes erroris hujusque vincibilitatem vel invincibilitatem majorem vel minorem, ad errores circa jus vel factum, ad errorum objectum vel præceptum vel prohibitum vel indifferens, ejusque turpitudinem majorem vel minorem. Non fert instituti ratio, ut argumentum grave hic enodemus. Sine ullo dubio hic peccavit Bælius, qui ferè statuit, non peccare, qui in religione secundum conscientiam faciat erroneam, maxime, cum plena heic certitudo haberi nequeat, qui invincibiles errores hic omnes ferè facit, qui & capropter omnes prorsus sectas tolerandas esse ait. Sic sanè probabilissimo, sic peccato philosophico excusando via sternitur. Nolim tamen & hoc dicere, eum, qui contra conscientiam erroneam agit, haud peccare, quæ ferè mens fuit Juræi, religionum tolerantiam nimis coarctantis. Vide

enim Magistratui hoc jus competeret, quæ quæso confusio, quæ sævitia, quanta sanguinis fusio oritura esset in genere humano, bellum omnium contra omnes sic suscitatura? Ita & 7. prætextus charitatis vanus est, ubi pœnis, ubi suppliciis agitur in innocentes, in se illegitimis, ad mutandam eorum mentem ineptis. Nec 8. quadrant familia ægroti, phrenetici &c. in dissentientes in religione, qui medicinam morbo suo, si quis sit, accommodam poscunt, hoc est, rationes, non verbera, queis, si quidem & hæretici sint, non sanantur, sed firmanur potius in errore, qui ex vi istâ præjudicium adversus veritatem capit. Jam & 9. si causa est justa, demonstranda est rationibus, non vi, ut talis agnoscat, maxime, cum vim omnem respuat. Abscisio enim gangrænæ hæreticæ, id quod 9. notamus, argumentis fieri debet, quæ sola ad hoc malum quadrant. Nec 10. unquam vi, sed solâ instructione conversi fuere hæretici. Fides enim non in externâ confessione, quæ utique vi extorqueri potest, sed in persuasione intellectus consistit. Simulata conversio Deo displicet & religioni nocet. Unde nec 11. debellantur sic præjudicia, nec tollitur hæresis,

B

in

Vide librum, quem opposuit Bæliano, inscriptum: Des droits de deux souverains en matière de religion, la conscience & le Prince, pour détruire le dogme de l'indifférence des religions & de la tolérance universelle établie dans le Commentaire philosophique à Rotterdam 1687. 12. Scilicet ita ferè omnes, qui tolerantia adversantur. Hi enim conscientia erroneæ nullum prorsus adscribunt jus, uti Papinus, cujus libros citavimus in introd. in hist. Theol. lit. P. 2. p. 20. 99. Nolim & hoc dicere, nullum errorem juris esse invincibilem, id quod ferè dixit El. Saurinus in acutissimo libro, quo & Bælium heic & Juræum refutatum ivit sub titulo: Reflexions sur les droits de la conscience, où l'on fait voir la différence entre les droits de la conscience éclairée & ceux de la conscience errante, on refute le Commentaire philosophique & le livre intitulé droits de deux souverains, & on marque les justes bornes de la tolérance civile en matière de religion à Utrecht 1697. 8. Nolim denique dicere, conscientiam erroneam non esse conscientiam, quæ fuit mens Phil. Naudæi. Vide illius refutation du Commentaire philosophique à Berlin 1718 2. tomes, & recensionem libri dans le Journal littéraire T. 10. P. 2. p. 304. sqq. Sic disputari & posset, num detur conscientia erronea, nisi lis de voce fuisset, quæ in Belgio hanc in rem agitata est. Vide Witii diss. epist. ad Huberum §. 87. sqq. p. 71. sqq. quæ & translata fuit in Miscell. sacra T. 2. exerc. 18. Ast velim heic contra Bælium & consuli Basnagii traité de la conscience avec des réflexions sur le Commentaire philosophique T. 1. C. 3. 4. & Placetræ traité de la Conscience L. 2. C. 10. p. 189. & de jure conscientia erroneæ evolvi quoque Scholasticos, itemque ex Anglis Hammondum, ex Reformatis Amesium & ex nostris Hornejum, Dannhauerum, Osiandrum, Bechmannum, maxime Jægerum in tr. de conscientia p. 65. sqq.

in pectore semper latens. Nec si progressu temporis stabiliatur, quod saltem per accidens, genuinis veritatem instillandi mediis succedentibus, sit, id, quod iniquum in se est, æquum redditur. Sic nec 12. similia de ovibus errantibus, servis & liberis immorigeris virgâ & baculo castigandis huc quadrant, cum illis quidem hæc castigatio sit accommoda ad easdem in viam reducendas, his etiam ad vitia eorum debellanda & ad faciendum juxta conscientiam rectam, quod licet, non item ad tollendos ex illorum intellectu errores. Errat itaque hîc virga & baculus, maxime 13. si ipse in errorum cubes luto, quod ut plurimum fieri videas in persecutoribus. Imò 14. confirmantur sic in errore, quod jam insinuavimus, hæretici, qui erroribus suis poenas vident opponi, deficientibus rationibus, quæ solæ emendant. Jam & 15. argumentum à latronibus, furibus, lupis, quales vocuntur hæretici, desumptum miserè claudicat. Ita & in scripturis sacris tyrannici Magistratus & duri Patres familiâs comparantur vulpibus, lupis, leonibus, quæ insidiâ struuntur, ut interficiantur Ez. XXII. 27. Zeph. III. 3. Zach. XI. 3. Ecclesiastici IV. 35. Luc. XIII. 32. 2. Tim. IV. 17. Itane ergo & hi occidendi? Ita & Apostoli serpentibus comparantur Matth. X. 16. Simile non extendendum est ultra tertium. Et, quales sunt fures, latrones, lupi, talia & debent esse arma, quæ feriantur. Sed spirituales illi sunt, ergo & spiritualis medicina heic adhibenda. Taceo, eos à Christo dici fures & latrones, qui in ministerium Ecclesiæ se per casus obliquos ingerunt, uti e. g. simoniaci. Itane ergo & hi occidendi? Nec 16. blasphemus ille dici potest Christumque persequi, qui bonâ fide, non persuasus aliter, à receptâ dissentit religione, prout nec hic, qui receptam tenet religionem, talis alteri videri debet, maxime, si confiteatur Christum uterque veræque Ecclesiæ putet se addictum esse. Illam enim Ecclesiâ, à quâ dissentit, veram Christi sponfam esse non putat. Et si enim veritas Ecclesiæ non dependeat ab opinione hominum, blasphemia tamen peccatum contra conscientiam est. Ad objectionem 17. infra* datâ operâ respondebimus. Jam & si 18. conscientia hæreticorum erronea sit ex errore vincibili, cur non vincitur rationibus, quæ solæ heic vincunt? Si hæ non vicerint, qui vincit vis, ad intellectum, qui cogi nescit, vincendum ineptat? De voluntatis verò pertinaciâ, quæ sanè hîc maxime dubia est, profectò solus is judicare aptus est, qui est scrutator cordium. Nec, uti jam diximus, pertinaciam in hæresi punire Magistratus est. Aliter res sese habet, quando conscientia erronea militat contra officia practica, quæ obligatur Magi-

stratus

stratus subditus. Heic enim impunè non errat, errat enim cum perniciæ civitatis, nec bonâ quoque fide errat, sed prætexit saltem errorem. Quod 19. excommunicationem attinet, quæ est sejunctio à cœtu ecclesiastico, in sano sensu ne pœna quidem illa est. Et si sit, spiritualis saltem est, quæ cum corporali ineptè comparatur, utpote alius generis. Taceo, excommunicationem hæretico dare adhuc tempus resipiscendi, supplicia non item. Nimum & hoc argumentum probat. Excommunicantur &, qui non sunt hæretici. Itane & hi occidendi? Jam 20. falsum est, reformationem Ecclesiæ vi factam. Ubicunque pœnæ in dissentientes adhibitæ, ibi malè adhibitæ, nisi quidem turbare illam contra Magistratus placita conari dissentientes fuerint, vel contra eundem insurrexerint. Ita legitime Anabaptistas ob rebellionem punitos fuisse pater. Argumentum 21. à legibus divinis istis petittum evanescit, si consideraverimus, delictum falsorum Prophetarum & idololatrarum in populo Israëlítico fuisse civile, utpote à legitimo Magistratu suo, qui Deus erat, in statu isto theocratico deficientium, ex quo ipso pater, legem hanc forensam esse, solis Judæis latam, adeoque in N. T. ubi nulla forma theocratica obtinet, abrogatam. Taceo immanem differentiam inter idololatrias rebelles contra propriam conscientiam ex animi malitiâ agentes & hæreticos, qui bonâ fide errant nec contra lumen naturæ errant, ut idololatræ. Quicquid & 22. Moyses, Josua, Regesque Israëlitici & Prophetæ fecere, fecere ex istarum legum vigore, ex instinctu vel jussu divino immediato. Ita & Nabuchodonosor, cujus quidem factum ne quidem opus est, ut defendamus, blasphemos saltem subjecit pœnæ capitali, & Artaxasta pœnam saltem dictavit iis, qui mandatum suum de non vexandis Judæis transgressuri essent. Taceo, excidium Cananæorum nimium heic probare. Itane ergo licet, gentes alias, nobis hand subjectas, ob infidelitatem interfectioni dare & quidem sine præcedente ullâ instructione? Ad 23. facilis est responsio, Christum nec implorare vim Magistratus nec implorandam à suis unquam voluisse, cum contrarium statuerit Matth. XXVI. 52. 53. Joh. XVIII. 36. In objectione 24. malè numularii isti comparantur cum hæreticis, eorum delictum, quod erat civile, cum hæresi, flagellum & ejectio è templo cum pœnis & suppliciis, malè & à Christo concluditur ad Magistratum politicum, cum & Zelotarum (n), si quod fuit, jus evanuerit, nec ad-

B 2

versus

(n) Vide contra Seldenum Saldenum in otiiis Theol. L. 4. Ex. 1. & contra Saldenum Buddenum in diss. de jure Zelotarum in gente Ebræa. Notandum verò, jus

versus hæresin valuerit, nec denique Magistratui politico idem jus, quod Christi, summi Judicis est, competere possit. Christus igne perdidit impiam Hierosolymam. Itane ergo Magistratus in quosvis impios igne possunt animadvertere? Quod 25. Petrum & Paulum attinet, ex immediato instinctu, ex immediatâ virtutē divinâ illis concreditâ egere illi, imò Deus puniit immediatē Ananiam, Sapphiram & Elymam, qui omnes hæretici non fuere sed flagitiosi. Nec incestuosus ille Corinthius hæreticus fuit sed peccator in legem naturæ. Nec traditio Satanæ pœna civilis sed spiritualis est, quæ Magistratui haud competit. Ita & excidium & ultio 2. Cor. X. 6. Gal. V. 12. non corporalis sed spiritualis est, uti & 26. Apoc. II. 2. toleratio saltem spiritualis prohibetur & 2. Joh. X. familiaris cum hæreticis conversatio. At verò nimium probant hæc argumenta. Apostoli erant personæ privatæ. Itane & his licet occidere & punire hæreticos? Pacta autem hæreticis haud servanda esse 27. pessimè dicitur. Itane ergo jure suo, quo gaudent, ut homines, excidunt hæretici? Itane ergo pacta non servanda sunt infidelibus? Adjecta ratio misera est. Fidem Deo datam violant omnes impii. Itane & his pacta non sunt servanda? Sed ais, irrita saltem esse pacta cum hæreticis facta de libero religionis exercitio iisdem concedendo, maxime, si vi extorta sint & armis. Posterius planè non stringit, si successerit liber & solennis consensus, quo vis purgatur. Sic omnis pax in detrimentum unius partis facta pro lubitu ab illâ posset frangi, ut vi extorta. Nec prius quoque. Cur enim, si illicitum erat, concedere exercitium religionis, fides fuit data, ut pro arbitrio falleretur? Hæcne bonam fidem decent? Cur, si hoc illicitum est, Synagogæ conceduntur Judæis? Et sanè pactum cum Gibeonitis licet horum dolo factum haud rescidit Josua Jos. IX. licet & Gibeonitæ partem facerent Cananæorum excidendorum. At ais, hæreticis non licet concedere religionis exercitium, quia hi filii sunt rebelles & deficiunt contra fidem datam ab Ecclesiâ. Responsio, falsum esse suppositum. Nunquam illi fidem dederant Ecclesiæ absolutam, sed hypotheticam, quamdiu fidem Ecclesiæ credituri essent veram. Quâ ratione positâ Ecclesiæ fides fuit data, eadem cessante cessabat & ipsa. Nec rebellio spiritualis, si quidem rebellio est, vim pacti civilis enervat, nunquam, si istud valeat principium, ineundi

jus hoc privatis competiisse ex lege, non quidem divinâ, sed politicâ Judaicâ. Unde & Christus, si ex hoc jure egit, ut privatus, irreprehensibilis & ex lege erat.

ineundi cum ejusmodi rebellibus. Scilicet media saltem spiritualia valent adversus ejusmodi rebelles, si tales quidem sint. Sed urges, Magistratum, qui pravæ religionis exercitium concedat, vel toleret, in Deum & Ecclesiam injurium esse & sic in partem venire culpæ. Non permittenda esse crimina. Ast malè supponitur, errorem in fide crimen esse, malè, Magistratui decisionem competere de veritate religionis, illiusque curam, ut tali, vel judicium in conscientias, malè, exclusionem errantium ex civitate, quæ subinde reipublicæ nocet, ad veram religionem promovendam necessariam esse, malè, redundare sic culpam in Magistratum, qui errantem religionem tolerat, quam falsam esse proficetur, cum Christus eradicationem Zizaniorum suo judicio & quidem extremo reservaverit, ne subinde & in veram religionem sub hoc prætextu sæviatur (o). Taceo, si expellantur errantes, perperam sic ipsorum saluti prospici, cum hæc ratione præcédatur potius eorum conversio. Exempla Imperatorum Christianorum legesque ab his contra Gentiles & hæreticos latas vimque iis injectam, uti & auctoritates Patrum & Pontificum non moramur. Primò enim heic non exemplis & auctoritate standum, sed legibus, sed justitiâ. Secundò Magistratus rectè templa idololatrica destruit religionemque lumini naturæ repugnantem, modò non mortem infligit idololatriæ, quorum potius promovenda conversio (p). Tertiò rectè puniti fuere isti hæretici, quia pacem turbârunt publicam, limites tolerantiae supergressi, ipsi in orthodoxos sævientes. Quartò Patres vetustiores pro nobis apertè militant, quidam & Pontifices (q). De elenchis verbalibus, durioribus illis, hoc adjicimus. Primò perperam in dissentientes vibrantur anathemata. Nullius Ecclesiæ est, damnare alteram. Ecclesiæ inter se tanquàm Respublicæ liberæ sunt considerandæ, ubi una alteri leges ferre pœnasque dictare nequit. Ridiculum hoc est. Quævis ut suo jure alteram uti frui permittat, par est. Est tamen, ubi una alteri bellum faciat. Bella & hæc permittimus inter dissentientes Ecclesias, sed incruenta, sed literaria, sed Theologica, ubi rationibus, ubi debitâ modestiâ, ubi veritatis demonstratione, ubi gladio & virtute Spiritus S. pugnetur, charitate lin-

B 3

guas

(o) Vide Pufendorffium de hab. sel. Christi, ad vitam civ. §. 49. 50.

(p) Mirum, adversari heic Noodtium, qui in oratione p. 15. 16. citandâ idolatriam putat esse tolerandam.

(q) Vide beati Parentis nostri dogmata Protestantium ex Jure Canonico comprobata th. 91. 93.

guas calamosque dirigente. Exulet hinc Zulus imprudens, odium, persecutionis genius, affectus mali omnes, contemptus, infames tituli. Sed ais, Christum & Johannem Baptistam Phariseos vocasse cæcos, stultos, hypocritas, sepulchra dealbata, progeniem viperarum, serpentes, lupos, Matth. III. 7. XXIII. 8. filios Diaboli Joh. VIII. 44. uti & Elymam Paulus talem dixerit Act. XIII. 10. & falsos Apostolos vocârît canes Phil. III. 2. Ita & Johannem Judæos mendaces appellâsse 1. Joh. II. 22. Respondeo, & hinc valere vulgatum illud: *Duo cum faciunt idem, non est idem.* (r) Christus ut Judex summus ista prolocutus est, ut scrutator Cordium, Apostoli pro autoritate Apostolicâ, ex immediatâ Spiritûs S. inspiratione. Nobis, quæ privilegia illa non competunt, ex utrâque parte civilis in-junctæ sunt regulæ, quas migrare nefas est. Aegrè patiuntur dissentientes, & hæc in ipsos jaci dictæria. Itaque, quod sibi nolunt fieri, ne faciant & aliis (s). Sic verò jam satis bonam causam defendimus. (t)

§. 6.

Nec tamen velim, omnibus sectariis januam aperiri ad virus suum in Ecclesiam effundendum & disseminandum, adeoque nec locum ipsi in civitate dari permittique publicum cultûs pravi exercitium, etsi, ubi, mediantibus pactis, recepti sunt olim, jus, quo gaudent, ipsi adimen-

(r) Ita Magistratui, ita parentibus, ita dominis in subditos, liberos, servos duriora licet dicere verba. Sed num tibi & hoc licet, cui idem jus non est? Liceat hic apponere verba Ciceronis in Varinium, *Quæ tamen applicatione ullâ, non nisi ad regulam istam, quamdamus, illustrandam.* Ita verò ille: *Si violentior aliquâ in re C. Cæsar fuisset, si eum magnitudo contentionis, studium gloria, præstans animus, excellens nobilitas aliquid impulisset, quod in illi viro & tunc ferendum esset, & maximis rebus, quas postea gessit, obliterandum, id tu tibi, furcifer, sumes, & Patinii latronis ac sacrilegi vox audietur, hoc postulantis, ut idem sibi concedatur, quod Cæsari?*

(s) Conferri hic prorsus merentur, quæ sapienter & judiciosè scripsit Bælius dans les nouvelles lettres au sujet de la Critique Generale de l'histoire de Calvinisme du P. Maimbourg T. I. lettre 6. p. 148. sqq. Sed & disjunctum hinc velim, quæ de elencho doctrinali inter Rev. Marpergerum & Neumeisterum ante aliquot annos fuere disputata.

(t) Operæ pretium est, legere, quæ tunc pro tum contra coactionem religionis disputata fuere in congressu pacificationis Westphalicæ apud Pfannerum in historia pacis Westphalicæ L. 5. §. 42. 43.

adimendum haud sit. (u) Distinguiamus & sectas vel errores. Atheos nolim recipi unquam vel tolerari, nisi spes affulgeat conversionis. Etsi enim Reipublicæ aliquando minus noceant, ac superstitiosa gens, quæ flammis, ferro, vinculis, carcere, odio internecino in dissentientes tota sævit,

(u) Pater ergò, nos limites tolerantia religionum ponere, contra Atheos & maxime Spinofam, Deistas, & ex his maxime Tolandum & Collinum, Socinianos, ex his maxime Junium Brutum sive Jo. Crellium & Scizium, Remonstrantes, & ex his maxime Versæum & Clericum, Anglos quàm plurimos & ex his maxime Lockium & Tyndallum, Reformatos, ex quibus quidem Beza de hæreticis à civili Magistratu puniendis in alterum & quidem gravem excessum lapsus est, Martini Bellii farraginem de hæreticis impugnaturus, & inter hos maxime Noodtium & Bælium, quo nemo est, qui fusiùs heic & majore operâ scripserit in libello supra p. 8. citato, cujus duæ partes primæ primum prodire A. 1686. 12. sub titulo: Traduit de l'Anglois du S. Jean Fox de Bruggs par M. J. F. à Cantorbery & se trouve à Amsterdam; pars tertiâ prodire ibidem & pars quarta Hamburgi, utraque A. 1688. 12. In parte tertiâ Augustinus maxime refutatur. Primus, qui adversus Bælium datâ operâ strinxit calamum, fuit Juræus, qui verò & tolerantia limites nimis coarctat. Vide supra p. 8. 9. Adde ipsius Tableau du Socinianisme ep. 7. p. 312. sqq. Huic tantisper respondit Bælius in præfatione partis quartæ. Secundus fuit Saurinus. Vide itidem supra p. 9. Sed vellem, ut Viro acuto respondisset Bælius. Tertius fuit Naudæus. Vide rursus supra p. 9. Cæterum vix fassus unquam Bælius est, se libri autorem esse. Vid. Lettres de Mr. Bayle T. I. p. 238. T. 2. p. 801. 802. 856. & add. l'eloge de M. Bayle par Mr. de Beauval p. 39. itemque la vie de Mr. Bayle par Mr. des Maizeaux f. 35. Nova commentarii hujus philosophici editio prodire Roterodami A. 1713. 12. contra quam quid monerint Genevenses, vide dans l'histoire critique de la République des lettres T. 6. p. 229. sqq. & dans l'histoire de la vie de Mr. Bayle & de ses ouvrages par Mr. de la Monnoye p. 363. sqq. ubi existat hanc in rem lettre écrite de Genève. Cæterum de tolerantia velim & conferri ill. Bohmeri diss. de tolerantia, Halæ Magd. A. 1726. editam, itemque tractatus von der Toleranz und Gevvissens-Freyheit Hamburgi & Lipsiæ A. 1728. 8. in unum fasciculum fufos, ubi I. examinatur dissertatio Bohmeriana, II. exhibetur anonymi Responsum Theologicum de his questionibus: 1. Was eine Obrigkeit zu Rettung ihres Gevvissens bey ihren Unterthanen, so anderer Religion sind, zu thun habe? 2. Ob in Religions-Sachen einige Gevvalt gebraucht und die Freyheit der Gevvissen gekränck't werden dörffe? 3. Ob die in solchen Sachen aufgerichtete Verträge, Zusagungen und Eyd-schwüre verbindlich seyen? Autorem esse Spenerum liquet ex Theol. Bedenck. T. 3. p. 730. & Consil. Theol. lat. P. 2. p. 77. 78. III. Gerhardi Noodt Oratio de religione ab imperio jure gentium liberâ Lugd. Bat. 1706. 4. edita & à Batheyracæ deinceps Gallicè versa & nobis suis aucta

sævit, & duplex imperium agnoscit, civile & sacrum, religionem tamen omnem, quæ præstantissimum statûs politici fulcrum est, p. fundat Atheismus (x). Ita &, si quæ religio sit, cujus principia Republicæ nocent illiusque juribus, juribus & Magistratus, nolim illam tolerari, nisi freno magno injecto, quod impediatur, ne prava principia deducat in praxin, tam nocivam. Ita nec Deistis, Arianis, Socinianis, Fanaticis, ita nec Judæis januam civitatis facile aperiendam existimaverim, etsi his Synagogs quoque permittant subinde, quæ principium tolerantia tantoperè aliâs displicet (y). Non faciendum hoc, nisi summa inde in Rempublicam dimanet utilitas, faciendum & cum iis restrictionibus, quæ par est. Aliâs denegari poterit civitatis jus, imò &, si pacta minùs obstant, tolli, & honesta illis, quorum secta civitati scandalo est, injungi emigratio, præfixo temporis termino, quo commodè & sine suo damno emigrare possint (z). Nulla hæc conscientia vis fit, sed denegatur saltem beneficium indebitum, cujus concessio in libero Magistratûs arbitrio sita est (aa). Si refragentur, si disseminent cultum & sententias pravas

aucta Amsterdæ 1707. 8. hæc verò in linguam Germanicam fusa. IV. Jo. Lockii epistola de tolerantia Goudæ 1698. 12. edita, quæ, postquam in idioma Anglicanum versa esset & impetita, nova deinceps epistola defensa fuit. Vid. Bibliothecæ Universitellæ T. 15. p. 402. sqq. T. 19. p. 402. sqq. Successit versio Gallica. Vid. les œuvres diverses de Mr. Locke Rotterdam 1710. 8. p. 1. sqq. Hæc epistolæ versio Germanica habetur. V. Jo. Christiani Seizii Vorstellung von dem Recht und Macht der Obrigkeit in Religions- und Kirchen-Dingen. VI. Anonymi libellus de tolerantia ex Anglicana origine versus. Adde primit. nostras Tübing. P. 2. p. 94. sqq. & introd. in hist. Theol. lit. P. 2. p. 20.

- (x) Patet hinc, quæ nostra mens sit de Atheismi ad Rempublicam habitu, & qui vel affirmemus vel negemus, Atheismum superstitione deteriorem esse. Constat, quid contra Bælum & Wolfium hæc scriptum fuerit. Vide Fabricium de Scripturis de veritate Relig. Christ. p. 337. sqq.
- (y) Mirum est, Pontificios existimare, melior hæc conditio Judæorum ut sit quam hæreticorum, par esse. Ast argumenta eorum retudit Thummus de hæreticis non occidendis sed coercendis p. 32. sqq.
- (z) Vide hæc prorsus Thomæ in Fürsten-Recht p. 200. sqq.
- (aa) De hoc utique disquiri posset & quæri? num innocens ad emigrationem possit cogi? Relegatio & exilium violentum hoc est, quod diffamar. Sed vide hæc Pufendorium de jure nat. & gent. L. 8. C. 11. §. 6. Deckherrum Consult. for. L. 1. P. 1. c. 35. n. 27. sqq. Stryckium in diss. de resignatione juris civitatis c. 1. §. 32. & Beckium in diss. de eo, quod justum est circa emigrationem civium religionis causâ factam §. 12. sqq. 11. sqq.

pravas, si limites præscriptos migrent, migrant leges civiles easque legitimas, id quod impunè non licet. Tunc enim vi & pœnis coerceri quoque eque civitate ejici possunt, qui civiliter peccant (bb).

§. 7.

De emigratione, sed honestâ quæ diximus, viam nobis sternunt ad movendam quæstionem, num & vigore pacis Osnabrugensis Magistratui in Imperio Germanico liceat, emigrationem injungere subditis, qui exercitio religionis, quam profitentur, anno decretorio 1624. non fuere gavisi. Casus Evangelicorum Salzburgerensium, qui nuper patriâ suâ ob religionis Evangelicæ professionem expulsi fuere (cc), eadem fata subeuntium, quæ & A. 1684. incolas vallis Teffereck afflixere (dd), occasionem nobis præbet, paucis sensum instrumenti pacis hæc evolventi. Textus huc pertinentes habentur art. 5. §. 34. 36. 37. ubi in primo quidem dicitur, subditos, qui A. 1624. nullum religionis suæ exercitium habuerint, patienter tolerandos esse, ut conscientia liberâ domi devotioni suæ sine inquisitione aut turbatione privatim vacent, in vicinia vero, ubi quoties voluerint, publico religionis exercitio interfint, vel liberos suos exteris suæ religionis scholis, aut privatis domi præceptoribus committant, interim tamen nullis turbationibus ab illis ansam præbandam esse. Hisce contraria esse videntur sequentia §. 36. Quod si verò subditus, qui nec publicum nec privatum suæ religionis exercitium A. 1624. habuit, vel etiam, qui post publicatam pacem religionem mutabit, suâ sponte emigrare voluerit, aut à territorii Domino jussus fuerit, liberum ei sit, aut retentis bonis aut alie-

C

(bb) Vide Pufendorium de habitu rel. Christ. ad vitam civ. §. 49. p. 231.

(cc) Non hoc est compellere ad intrandum, uti textus noster dicit, sed ad emigrandum, quod num suadente conscientia fieri possit à Catholico, quæritur, cum sic animus de reducendis ad Ecclesiam hæreticis deponatur.

(dd) Conferri hæc debet die über hundert Jahren unsichtbar gevesene, nunmehr aber nach deren Entdeckung zerstreute Evangelische Tefferecker-Thal-Kirche in des Ertz-Stifts Salzburg Pfluge Windisch Matterey, zusammen getragen von Gottfried Wahrleben. Prodiit A. 1688. 4. & inserta fuit hæc relatio cum actis omnibus, dignissimis lectu, Lehmanno suppleto & continuato f. 761. sqq. Adde Acta publica Londorpii T. 12. L. 13. c. 119. f. 478. 480. 491. T. 13. L. 14. c. 4. f. 41. sqq. c. 40. f. 501. sqq. T. 14. L. 15. c. 16. f. 425. sqq. T. 16. L. 17. c. 3. f. 75. L. 18. c. 5. f. 372. 373. T. 17. L. 20. c. 13. f. 410 sqq. Sederant tum Salisburgi Archiepiscopi Maximilianus Gandolphus, Comes Künburgensis & Jo. Ernestus, Comes Thunenensis. Jam, cum ante aliquot annos Francisco Antonio, Comiti de Harrach, successisset Leopoldus Antonius Eleutherius, Baro Firmianus, Tirolensis, jam inde ab A. 1702. Canonicus Salisb. nuperrimè is Evangelicos terris suis expellere cepit. Vid. cel. Moseri Acten-mässiger Bericht von der Salzburgerischen Verfolgung, ejus tres jam tomi extant.

alienatis discedere, retenta per ministros administrare, & quoties ratio id postulat, ad res suas inspiciendas vel persequendas lites aut debita exigenda liberè & sine lsteris commeatibus adire. Additur deinceps §. 37. siue voluntariè siue coactè emigrantibus, si tempore pacis Westphalica alii religioni addicti fuere, terminum emigrationis non minorem quinquennio, illis verò, qui post pacem publicatam religionem mutent, non minorem triennio præfigendum esse, nec eos prægavandos denegatione testimoniorum vel decimationibus substantia secum exportata plus æquo extensis. Jam quæritur, quid textus hi secum invicem conciliandi sint, num §. 36. ex §. 34. vel hic ex illo explicandus veniat, siue, num ob religionem Princeps injungere emigrationem subditis invitis possit, si illius exercitium A. 1624. haud habuerint, nec ne?

§. 8.

Dividuntur Doctores. Sunt, qui contradictionem haud gravatim fatentur authenticamque à summis paciscentibus interpretationem expectandam esse ajunt (ee). Alii textus quovis modo conciliandos putant (ff). Qui putant, §. 34. ex §. 36. esse explicandum, ajunt, emigrationem imponi posse. Limitari vel exponi prius per posterius, quod priori deroget (gg). Postulare hoc jus reformandi, quo Principes fulgeant (hh). Non deterioris conditionis posse esse Principem, quam subditos, cum itaque his emigrandi potestas competat, invito quoque Principe, adèque liberrima, Principi eandem potestatem emigrationem injungendi competere, invitis subditis (ii). Accedere, quòd juxta §. 27. & 43. constituitur, subditos propter mutatam religionem saltem in terris antea oppignoratis & pendente territorii controversiâ ad emigrandum cogi non posse, quæ exceptiones ostendant, regulam hanc esse de emigratione necessariâ (kk). Cujus necessitas & ex eo pateat, quoniam emigrantibus certus præfigatur terminus, quo non esset opus, si emigratio esset voluntaria (ll).

(ee) Vide Obrechtum ad instr. pacis p. 158.

(ff) Vide Correjum in observ. ad pacem relig. art. XI. §. 19. f. 251. Adde Deckherrum Consult. for. L. 1. P. 1. c. 35. n. 37. lqq.

(gg) Vid. Deckherrus l. c. n. 35.

(hh) Ita Rhetius in instit. juris publ. Germ. L. 2. tit. 1. §. 27. 28. p. 333. 334. qui tamen alibi aliter. Ratio est nulla. Quæritur enim, num jus reformandi hic sit restrictum, nec ne?

(ii) Ita Catholici apud Correjum l. c. §. 12. f. 149. Ast pater, libertatem Magistratûs heic utique in instrumento pacis restrictam esse, non tam subditorum & religionis, pro quâ pugnatum fuit.

(kk) Ita cl. Zechius in medic. de jure reformandi p. 242. Sed reponi potest, gratis supponi, istas exceptiones esse à regulâ. Dixerit alius, esse exempla regulae de emigratione voluntariâ.

voluntaria (ll). Jam & ajunt, Principem sine causâ quoque subdito, qui ipsi sit incommodus, emigrationem honestam posse decernere (mm). Maxime verò provocant, quæis hæc sententia est, ad historiam & acta pacis Westphalicæ, ex quibus pateat, Catholicis emigrandi necessitatem urgentibus vel tandem cessisse nostros, & terminos saltem emigrationis obtinuisse (nn), quicquid & hic contradixerit Lampadius (oo) & in favorem Evangelicorum posuerit Trautmansdorfius (pp), cujus cogitata Viennæ fuerint heic rejecta penitus (qq). Itaque ergo duos istos §§. ita conciliandos esse, ut dicatur, tolerandos esse, si Princeps quidem eos tolerare velit (rr) & nisi emigrare illos jusserit idem (ss). Fateor, hanc conciliationem ne minimam quidem probabilitatis habere speciem. Quid enim hoc est, tolerandos esse patienter, nisi id nolis, & malis potius, emigrationem injungere? Hæc concoqui non possunt, etsi gravissimi Viri hanc sententiam teneant (tt). Qui nullum §. ex altero explicandum contendit

C. 2

Hey-

(ll) Ita Buckisch ad instrumentum pacis p. 244. & Thomasius im Fürsten-Recht p. 204. Fateor, hanc exceptionem esse speciosam. Sed evanescit species, si consideraverimus, & sponte emigrantibus terminos præfigi §. 36. Scilicet, si quis semel voluerit emigrare mentemque declaret suam, emigrare debet, uti & qui ob turbas datas vel alias rationes stringentes jubetur, sed tamen cum beneficio termini ad hoc vel illud tempus prorogandi.

(mm) Vide supra p. 16. Sed, sit ita, libertas hæc restricta fuit per instrumentum pacis.

(nn) Vide Pufendorhium rerum Succicarum L. 20. §. 89. lqq. f. 813. 814.

(oo) Ita quippe ille, referentè Pufendorffio l. c. §. 89. f. 813. inter alia: Si Catholicus Magistratui potestas conceatur, Evangelicos expellendi, eorumque sacra abolendi, Apostolos ac Martyres universos infamiâ notatum iri, quippe cum ejusmodi potestate admittitur isti ob denegatum Magistratui obsequium meritis poenas velut malefici dederint.

(pp) Cum enim Sueci in Instr. pacis Osnabrugæ A. 1647. die 24. April. exhibito art. 16 §. 11. lqq. omnimodam emigrandi libertatem sanxerint, Trautmansdorfius in projecto pacis ultimo Cæsareo art. 12. illos, qui tempore pacis diversam à Domino territorii religionem habeant, simpliciter tolerandos, iis verò, qui post pacem religionem mutaturi essent, emigrationem imponi posse, sed cum præfixo termino decennali, & addito deinceps quinquennali adhuc sed peremptorio, statuit. Vide editionem ab Hoffmanno in illustr. ad pacem Westphal. T. 2. datam p. 96. 128.

(qq) Verba dedit Deckherr, l. c. n. 18. *Diesen Articul verwerffen wir ganzlich*. Sed, quicquid hujus sit, cedere tamen postea coacti fuere Pontificii, uti mox videbimus.

(rr) Ita Blumius in processu camerali tit. 28. n. 44. p. 157. 158. itemque Hoffmannus in der Vorstellung der Religions-Beschwerden c. 1. p. 12.

(ss) Ita Schüzius in manuali pacifico qu. 11. & Henniges in medic. ad instr. pacis p. 514. lqq. 526. lqq. ut alios taceamus. Ad stipulatur sanè huic sententiæ & cel. Beckius in diss. supra p. 16. citata §. 46. 47. p. 45. 46.

(tt) Præter modò laudatos Frischius de jur. publ. P. 2. exerc. 4. th. 15. Simon in præsidio

Heydenus Borromeus Riccruntus sive Hieronymus Brücknerus, ait, illos saltem tolerandos dici, qui diversam à Domino territorii religionem tenuerint tempore pacificationis, illis verò emigrationem injungi posse, qui post factam pacem religionem mutaverint (uu). Hæc conciliatio sanè utrique §§. & 34. & 36. adversatur. In utroque enim nominantur utrique. Qui denique putant, §. 36. ex §. 34. explicandum, in duas abeunt partes, etsi utrique sentiant, emigrationem voluntariam, non necessariam esse. Sunt, qui dicunt, illis saltem juxta §. 36. injungendam emigrationem, qui juxta ultima verba §. 34. turbationibus aniam præbeant atque devotionem suam privatam extendant nimis ad privatum usque religionis exercitium. Et sic sanè non malè conciliari videtur textus. Nam I. verba de toleratione §. 34. sunt clarissima. Si tolerandi, non injungenda est emigratio. At II. injungi emigratio potest, si ii, qui qui privilegium manendi habent, turbationibus aniam præbeant. III. Qui sic tolerantur, eò minùs ad emigrationem possunt cogi, quia ad omnia caterorum civium jura admittuntur §. 35. IV. Favor Instr. pacis militat etiam pro iis, qui turbationibus aniam præbent & emigrare coguntur, quòd terminus satis laxus illis præfigitur. Itaque toleratio eorum, qui nullam turbationibus aniam præbeat, limitationem non admittit. Sententiæ hujus fautores infra damus (xx). Sunt &, qui putant, illis saltem, qui declaraverint, se emigraturos, postea verò emigrare detrectent, necessitatem emigrandi §. 36. 37. imponi cum terminis annexis, nullum enim hîc pœnitentiæ esse locum, eandemque emigrandi necessitatem & eos ferire, quos per connubia aut hæreditates vel aliâ ratione in terris alienæ Religionis bona obvenierint, quæ inhabitare cupiant (yy). Jam & hi ad historiam & acta pacificationis Westphalicæ

pro-

sidio academico T. 2. diff. 17. th. 3. p. 633. sqq. Seckendorf. im deutschen Fürsten-Stat. P. 2. c. 15. n. 3. sqq. de Jena de ratione status diff. 22. concl. 1. Lyncker. in diff. de eo, quod iustum est circa personas diversæ religionis part. spec. sect. 1. §. 12. & in diff. de super. facta §. 12. itemque in analectis ad Schwederi Jus publ. part. gen. c. 3. §. 23. & parte spec. sect. 2. c. 12. §. 3. Boehmer. in jure eccl. Prot. T. 1. L. 1. tit. 1. §. 89. 90. p. 80. sqq. anonymus autor im Ungrund des Simultanei §. bat also, ut alios jam taceamus. (uu) ad Schüzii manuale qu. 11.

(xx) Myler ab Ehrenbach de jure Principum Imperii c. 85. §. 6. p. 739. 740 Knipschild de civit. Imp. L. 2. c. 3. n. 165. qui tamen necessariam emigrationem malè & ad præcedens delictum refert, cui illa suo jure imponi aliàs potest. Rhetius in diff. jur. publ. diff. de jure statuum Imp. circa sacra c. 4 p. 78. sqq. Stryckius in diff. de resignatione juris civitatis c. 1. §. 33. & de viâ facti Principibus Imperii permisâ c. 3. §. 17. p. 67. & Hildebrandus in diff. de anno decretorio 1624. c. 3. §. 4. 5. p. 42. sqq. ut alios taceamus. Adde consil. Fac. Jurid. Hal. ap. Boehmer. l. c. p. 81. sqq. (yy) Ita Cortrejus in Obs. ad pacem relig. art. XI. f. 226. sqq. & Praunius in disp. inaug. de beneficio emigrandi ob religionem Altorffii A. 1714. habitâ §. 33. p. 35.

provocant (zz). Nos existimamus, sensum I. P. hunc esse, omninò patienter esse tolerandos subditos à religione Domini alienos, qui exercitium A. 1624. haud habuerint, si tamen ex variis prætextibus, quos facilè sit adinvenire [aaa], Dominus contra tenorem pacis illis emigrationem injunxerit, præfigendos tamen esse terminos, patetque adèò ad oculum, §. 34. Protestantibus, §. 36. verò & statutam ibi emigrationis iussionem Catholicis deberi. At verò de hoc argumento ante pacem Westphalicam ex pace religiosâ jam disputatum est in utramque partem, id quod non opus est, pluribus hic referre [bbb]. Ex hisce judicare est, num coacta ista emigratio Salisburgensium, sive quæ anno 1684. 1685. contigit, sive præsens, num & emigratio illa Evangelicorum Berchtoldsgadensium [ccc] in mediis terris Salisb. sitorum conformis sit instrumento pacis, maximè, si consideres, emigrationis terminis in I. P. positos illos prorsus privatos fuisse, adèòque beneficium emigrationis in exilium cum jacturâ bonorum fuisse transmutatum. At jungi heic possunt & quæstiones agnatæ aliæ: num §. 34. ubi iis, qui tolerantur, permittitur devotio privata, & publicum religionis exercitium in locis vicinis, permittatur & privatum [ddd]? Quodnam jus in contumacem, qui, elapso emigrandi termino, haud emigraverit, competat Domino [eee]? Num & tolerandi sint diu jam tolerati, qualis est Salzburgerium casus [fff], maximè si pactum vel expressum vel tacitum cum subditis intercesserit [ggg].

Num

C 3

(zz) Vide Cortrej. l. c. §. 11. sqq. f. 249. sqq. ubi ex actis publ. hoc satis probabiliter deducit. Jam enim 1. ostendit, Protestantes Catholicis, cum de pace tractaretur, semper contradixisse, emigrationem necessariam urgentibus, & 2. de casu eorum, qui primò ad emigrationem ipsi sese obtulerint, postea illam detrectent, re verâ fuisse actum, illisque emigrationem injungendam esse, statutum fuisse.

(aaa) Ita sanè Plenipotentarii Cæsarei apud Londorpium T. 6. L. 3. c. 165. f. 267. ubi: daß, wo man auf dergleichen mißglaubende Personen ein wachames Aug haben wolle, hunderterley Gelegenheiten nicht ermangeln werden, ihnen dergleichen Eigenwilligkeit zu beschneiden, einzustricken, und so gar ohne Zuwartung des langen Termins aus dem Land zu schaffen. Adde. Pufendorfius rerum Suec. L. 19. §. 127. & Pfannerus in historia pacis Westphalicæ L. IV. §. 39. p. 456.

(bbb) Magnus controversentium ex utrâque parte numerus heic dari posset. Sed in- stat omnium esto Cranius in diff. de constitutione religionis A. 1555. promulgatâ P. 2. probl. 1. sqq. Adde tamen Cortrejum ad pacem relig. art. XI. f. 225. sqq.

(ccc) Vide Struvii Historie der Religions-Beschwerden P. 2. p. 315. sqq. §. 43. §. 14.

(ddd) Confer hic Schüzium in manuali pacifico qu. 11. & 12. sed cum noris Riccruntum. Dissert utrique devotio privata ab exercitio privato, quod conciones & administrationem sacrorum includit, secus prior. Alia est libertas personæ, alia exercitii religionis. Vide Fritschium ad J. P. p. 484. (eee) Vide hanc quæstionem tractatam à Deckherro l. c. n. 12. Schüzio in man. pac. qu. 11. & Buckischio obs. 94. (fff) Vide cl. Zechium l. c. p. 245. sqq. (ggg) Vide eundem l. c.

Num istis pactis teneantur & successores [bbb]? Num in ejusmodi casibus, ubi vis sit subditis, his competat jus prohibendi [iii]? Num contra statum anni decretorii, mediante subditorum consensu, mutari possit religio [kkk]? Num introduci possit nova religio contra statum anni decretorii, ubi per dolum novi Domini subditis prioris religionis successu temporis demortuis surrogati sensim sensimque fuere cives novæ religionis, ut tandem tota Ecclesia ex novæ religioni addictis constaret? Num, si dimidia saltem pars novæ religioni, quæ A. 1624. non obtinuit, addicta sit, simultaneum introduci possit? Num in ejusmodi casibus ab alio Successore ejus religionis, quæ in anno obtinuit decretorio, cogi possint omnes subditi novæ religionis ad emigrationem & redintegrari reformatio juxta anni decretorii statum [lll]? Num pacta post pacem Westphalicam de innovandâ religione e. g. simultaneo introducendo inter Dominos territoriorum, quæ permutant illi, valida sint, contra statum anni decretorii vel cum vel sine consensu, expresso vel tacito subditorum [mmm]? Num Dominus territorii religionem quoque novam in terras suas recipere possit, concedendo illi publicum religionis exercitium [nnn], vel religionem etiam aliam præter tres illas in Imperio

Germanico receptas [ooo]? Sed hæc sufficient.

(bbb) Vide eundem l. c. p. 248. sqq. (iii) Vide eundem l. c. p. 252. sqq. (kkk) Ita sane est, si consensus sit mutuus, juxta J. P. art. 5. §. 31. Vide cl. Zechium l. c. p. 144. sqq. 255. sqq. (lll) Vid. cel. Moseri Zufällige Gedancken vom Simultaneo p. 119. sqq. (mmm) Confer hic I. P. art. 5. §. 33 ubi de pactis antebac initis. Adde cl. Moserum l. c. p. 34. 35. 88. (nnn) Vide autores de simultaneo, maxime libellum laudatum cel. Moseri. E. g. licuitne, Reformatos & Gallia exules recipere iisque exercitium concedere religionis? Quis dubitet? At licetne & Evangelicos Catholico & Catholicos Evangelico vel utrique suæ confortes religionis contra statum anni decretorii ita recipere, qui casus & in Reformatum Principem similiter quadrat. Confer Hildebrand. in diss. de anno decretorio p. 47. sqq. (ooo) Videtur negativa clarissime elata in Instr. pac. art. 7. §. 2. sub finem: *Præter religiones supranominatas nulla alia in sacro Rom. Imp. recipiatur vel toleretur*. Cur itaque tolerantur in Imperio Judæi & tolerandi sunt, ubi per pacta sunt recepti? Cur tolerantur in Palatinatu alibique Anabaptistæ, Separatistæ, Fanatici? Sunt, qui putent, heic saltem innui, nullam aliam religionem receptionem & tolerantiam prætere posse, nisi recipi possit & tolerari à Domino. Vide Riccruntum ad Schüzii man. qu. 6. Sed hoc ficulneum est. Alii distinguunt inter religionem & personas, illam ejusque exercitium publicum haud posse recipi vel tolerari, bene has, si saltem privatæ vacent devotioni, aut, si exercitio religionis privato contenti sint, nec turbas dent, exclusi à privilegiis, quæ ornatae sunt religiones in Imperio receptæ. Ita ferè Henniges in med. ad I. P. p. 865. sqq. Alter idem de potestate Imperatoris circa sacra p. 301. sqq. Adde & heic Hildebrandum l. c. p. 50. 51.

COROL-

COROLLARIA.

COROLLARIUM I. ad p. 11.

Opponi hîc possent exempla Serveti, Valentini Gentilis, Jo. Sylvani, aliorum, quos constat igne & gladio ob hæresin anti-Trinitariam punitos. Ast primò quidem facta hæc particularia sunt, quæ Protestantium toti Ecclesiæ nequeunt objici. Non opus est, ista ut defendamus. Neque enim ob blasphemias in S. Trinitatem jactas condemnari isti ad supplicium potuerunt. Non enim credidere, dogma hoc esse revelatum, adeoque eadem ipsorum ac Judæorum & Mahumedanorum fuit causa. Blasphemus opus est, ut contra conscientiam blasphemet, quæ formalis blasphemæ ratio est. At Servetus & Atheus fuisse dicitur, sed Deum tamen ut talem, non blasphemavit. Sylvanus verò supplicium meruit ob conspiracyonem cum Turcis tentaram. Nec tamen & diffiteor, Servetum & Gentilem ob convitia in SS. Trinitatem jacta atque ob perjuriam suam gravissimas pœnas meritos. Vide historiam Serveti & Val. Gentilis datam à recentioribus autoribus Hottingero, Boysenio, de la Roche, Moshemio, aliis. De Sylvano verò evolvendus est Struvius in der Pfälztischen Kirchen-Historie p. 214. sqq.

COROLL. II. ad p. 12.

Quæritur, num Pontificiis rectè attribuaturs sententia de fide non servandâ hæreticis. Existimo, rectè illam tribui Pontificibus, qui subditos Principis hæretici à juramento fidelitatis eo ipso solutos statuerunt, conciliis idem decernentibus, maxime Constantiensi, quod Imp. Sigismundum existimavit haud obligatum fuisse fide Joanni Hussô datâ, cum salvus, quem dederat, conductus judicem ipsius ecclesiasticum ligare non potuerit, quò minus in ipsum animadverteret, sed liberaverit saltem Hussam à vi injustâ abeuntem ad concilium vel illo abiturum, non à justitiæ debitâ administratione, rectè & illis autoribus, qui hanc thesin in terminis defendunt, fidem hæreticis, maxime in causâ hæreseos datam illis citam esse adeoque nec servandam, Pontificemque jus habere absolutum relaxandi promissiones & juramenta. Sic Dillingenses in compositione pacis pacem religiosam exhiberunt. Sic Innocentius X pacem Westphalicam, in præjudicium utpote tertii, h. e. Ecclesiæ Romanæ conclusam, bullâ feruit, tanquam ipso facto nullam, magnâ Pontificiorum doctorum

doctorum cohorte eandem tibiam inflante ex eo quoque capite, quod coacta pax eo ipso invalida sit, & quod temporaria saltem ista, haud perpetua esse ex ipso I. P. cognoscatur. Vide hic prorsus Gethardi Confess. Cath. f. 297. sqq. Thummium de bello p. 5. sqq. & B. Meissnerum in philos. Iobria P. 3. p. 281. sqq. Quod saluum conductum Husso datum concernit, verum quidem est, quod salvi conductus saltem dentur adversus vim injustam, sed verum & id est, ad carcerem rapi heic, salvo conductu salvo, non posse reum, qui plenè auditus & convictus non est de crimine. At verò Husso hoc contigit, vis itaque injusta ipsi fuit illata, neganti maximà ex parte errores, ob quos accusabatur, & meliori informationi Concilii se subicienti in cæteris. Huiusmodi accusato faver conductus salvus, qui Husso datus nec, si Concilium quoque habuisset ius in illum igne animadvertendi, quod nullum planè eidem competiit, nedum in ipsum nec confessum nec convictum, expirare potuit in primo Hussi eoque tumultuario prorsus examine, maximè cum talis salvus conductus, salvà iustitiæ administratione datus, nullum Ecclesiæ præiudicium potuerit creare, nec annullari à conventu Clericorum, præcipuè à summo Magistratu datus. Scilicet cessat tunc demùm salvus conductus, quando reus plenè auditus de crimine convictus est. Vide disput. beati Gravi de salvo conductu judiciali passim.

COROLLARIUM III. ad p. 17.

Historiam, origines & persecutiones Ecclesiæ Evangelicæ Salisburgensis dare ob penuriam documentorum difficile est. Refert Mezgerus hist. Salisburg. L. IV. c. 50. 51. Joh. Staupitium, Lutheri doctorem Matthæi Langii Archiepiscopi Salisb. Concionatorem fuisse aulicum, deinceps nutu ipsius creatum Salisburgi Abbatem S. Petri A. 1522. Et si verò Staupitius sic potius à Luthero fuerit abstractus, libros tamen ipsius secum attulit, quæ prima Evangelii cognitio Salisburgensibus terris illuxit, quod tamen A. 1521. plenius Salisburgi prædicavit Paulus Speratus, templi Cathedralis Ecclesiastes, qui & deinceps A. 1522. Viennæ in templo S. Stephani, & postea Iglaviæ in Moraviâ veritatis lucem accendit, eapropter quoque vinculis & carceri traditus, quæ difficulter exiit, atque A. 1523. ad Lutherum Wittebergam perrexit, qui illum Alberto, Duci Borussia commendavit, à quo Ecclesiastes aulicus & Episcopus Pomesaniensis constitutus fuit. Patet hoc

dedicatione libelli de instituendis Ministris Ecclesiæ à Luthero latine conscripti & à Sperato in linguam Germanicam versi A. 1524. factâ ad auditores suos Salisburgenses & Herbipolitanos in Op. Lutheri Altenb. T. 2. f. 494. sqq. itemque ex dedicatione Formulæ Missæ Witteb. à Luthero latine itidem datæ & à Sperato germanicè versæ eodem anno factâ ad Ecclesiam Iglaviensem in Moraviâ, in Op. Luth. Altenb. T. 3. f. 460. 461. ubi saltem *ἐν τῇ παρόδῳ* notamus, innumeros adhuc in montanis Moraviæ latere Evangelicos, ex quibus numerus insignis ante aliquot annos transiit in prædium Herrenhut in Lusatiâ beneficio ill. Comitis Zinzendorffii. Ita & Urbanus Regius, cum à Pontificiis Augustâ Vindelicorum his ipsis ferè temporibus fuisset pulsus, in salinis Tirolensibus & Salisburgensibus exul Evangelium prædicavit, uti, quæ ad cives in valle Oeni scripsit, testantur. A. 1528. constat, Georgium Schærerum, Salfeldensem (non Thuringum sed Salisburgensem) antea Franciscanum Monachum, cum Evangelium Rastadii in eodem Archiepiscopatu prædicasset, ibidem ob hanc causam capite plexum fuisse Martyrem. Historiam martyrii confessionemque Martyris insignis A. 1554. edidit Matthias Flacius cum egregiâ præfatione an die verfolgte Christen im Bistum Salzburg und Bayern, quæ omnia plenè inferuit historiæ Martyrum T. 2. L. 4. f. 467. b. sqq. Ludovicus Rabus, Theologus Ulmenis, prælo nuperrimè reddita Salfeldiæ in Thuringiâ sub titulo memoriæ Schærerianæ à Joh. Gottlieb Hillingero, Concionatore aulico & Superintendente Salfeldensi. Ita & exstant literæ beati Lutheri ad Martinum Lodingerum, civem Gasteinensem in Archiep. Salisb. datæ A. 1532. quæ ipsi consilium dat, ut, quia S. Cœnam sub utraque ibidem accipere nequeat, aliò migrer, cui consilio & paruit idem. Habentur sanè Zvvo Trost-Schriften, vvelche der fromme, Christliche und getreue Diener Gottes, Martinus Lodinger an seine verfolgte Brüder und Landsleute kürzlich vor seinem seel. Ende geschrieben hat, quæ & epistola illa Lutheri adjecta est, A. 1559. Refert autem hic Lodingerus, A. 1554. demortuus, Salisburgenses & per tempus benè longum Pastores Evangelicos habuisse, qui verò officiis expulsi dirasque persecutiones passi fuerint. Nova habetur libelli editio cum præfatione Eliæ Vejeli, Theologi Ulmani A. 1686. datæ. Ita refert quoque Beutherus in der Beschreibung geistl. und weltl. Sachen L. 27. f. 719. 720. preces Salisburgensium Evangelicorum in comitiis Ratisbonensibus A. 1557. factas de remedio persecutioni, quam paterentur, adhibendo, ob quam & pluri-

mi in Palatinatum superiorem & Ratisbonam secesserunt. Ejusmodi querelæ in comitiis A. 1566. habitis ab Evangelicis Salisburgensibus propositæ leguntur quoque in Lehmanni actis pacis religiosæ L. II. c. 7. f. 115. Jam & Wolfgangum Dietericum, Archiep. Salisburgensem A. 1588. mandatum contra Evangelicos subditos suos edidisse eosque terris suis expulisse referunt Georgius Nigrinus in hist. Eccl. Rom. f. 734. & L. Osiander in ep. hist. Eccl. Cent. 16. p. 1055. Nullumque est dubium, illos tempore belli tricennalis eadem exilii fata cum Austria-
cis aliisque vicinis Evangelicis
subiisse.

Siegt Pfaffens Geist und Kiel/ wie man zum grossen Mahl
Des grössten Königes in JESU Hochzeit-Saal
Durch einen heil'gen Zwang die Gäste nöth'gen solle/
Wie ernstlich GOTT sein Haus gefüllet wissen wolle;
So seh' ich allerdings/ da du die Wahrheit schützst/
Wie du/ Erwählter Freund! im schönsten Hochzeit-Kleide
Vom Purpur-Stück des Lammes und seiner weissen Seyde
In jenem Trau-Pallast als Braut zur Tafel sitzt:
Hier dienst du noch als Knecht/ und solt zum Tisch der Gnaden/
Wie du geladen bist/ auch andre Gäste laden;
Weist du schon nicht genau/ wo Gass und Strassen sind/
Dahin dein HERR dich schickt; genug! daß auff der Erden
Des Himmels Gnaden-Ruff noch immer Seelen findt/
Durch die die Tische voll/ die Knechte fröhlich werden:
GOTT füllt noch stets sein Haus; schau/ Bruder! Salz-
burg an/
Dem Augspurgs Zion jüngst so viel zu gut gethan;
Wir danken ferner GOTT/ wann Salzburgs Beispiel lehret/
Wie leicht des Lichts August sein Reich des Lichts vermehret.

In Gelegenheit gegenwärtiger Disputation schrieß dem
Herrn Respondenten, Seinem 8. jährigen Academi-
schen werthen Freund in Tübingen

M. JOH. GOTTFRIED GOEZ, P.L.C.V.M.